

DIE VREDE VAN MÜNSTER/WESTFALE EN
DIE BETEKENIS DAARVAN VIR DIE VESTIGING
VAN DIE GEREFORMEERDE GODSDIENS
AAN DIE KAAP¹

V.E. d'Assonville²

ABSTRACT

THE SIGNIFICANCE OF THE PEACE OF
MÜNSTER AND THE PEACE OF WESTPHALIA
AND THE FOUNDING OF THE REFORMED
RELIGION AT THE CAPE OF GOOD HOPE

The significance of the *Peace of Münster* (as part of the more comprehensive *Peace of Westphalia* of 1648) is well-acknowledged within the European and Dutch historiography. In the South African writing of church history, however, this is not the case — not only is the epoch-making *Peace of Münster* nearly being neglected in general, but the relation between this central historical landmark on the one hand, and the founding of a refreshment post at the *Cape of Good Hope* by the DEIC in 1652 (with the consequential influence on the South African church history) on the other hand is almost ignored. The aim of this article is to demonstrate that 1652 as the founding date of the reformed religion at the *Cape of Good Hope* is historiographically not handled satisfactorily if the *Peace of Münster* is not sufficiently taken into consideration. The *Peace Treaty* finally enabled the Dutch to proceed — now for the first time in total freedom — with their sea voyages to India and the Far East. Thus an opportunity was created to found a refreshment post and eventually to further the reformed religion at the *Cape*.

OPSOMMING

Binne die Europese en Nederlandse geskiedenis en kerkgeskiedenis word die *Vrede van Münster* (as deel van die groter omvattende *Westfaalse Vrede* van 1648) se betekenis allerweë erken. In die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis egter is die *Vrede van Münster* as epogmakende gebeure tot dusver nie net in die algemeen verwaarloos nie,

1 Referaat gelewer tydens die konferensie, “350 Jaar Gereformeerd”, aan die Teologiese Fakulteit, Universiteit Stellenbosch, April 2002.

2 Dr. V.E. d'Assonville, Navorsingsgenoot, Departement Ekklesiologie, Fakulteit Teologie, Universiteit van die Vrystaat.

maar boonop is die direkte verband tussen hierdie sentrale historiese baken aan die een kant en aan die ander kant die vestiging van die VOC se verversingspos aan die Kaap in 1652 (met die gepaardgaande invloed daarvan op die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis) feitlik geïgnoreer. Hierdie artikel wil aantoon dat 1652 as datum vir die vestiging van die gereformeerde godsdiens aan die *Kaap van Goeie Hoop* historiografies nie bevredigend hanteer is, alvorens en indien daar nie genoegsaam rekening gehou word met die *Vrede van Münster* nie. Die implikasies van die daaruitspruitende *Vredesbepalinge* met die gepaardgaande opheffing van beperkinge op die seevaart na Indië het nou as 't ware die ruimte — en vryheid — geskep waarbinne dit vir die VOC moontlik (en geoorloof) was om tot die skep van 'n verversingspos aan die Kaap oor te gaan — 'n stap wat uiteindelik ook die uitdra van die gereformeerde godsdiens na die Kaap meegebring het.

1. INLEIDING

Reeds op die aand van 30 Desember 1651 — naby die Engelse kus en minder as 'n week ná sy vertrek vanaf die Nederlande³ — bid Jan van Riebeeck onder meer dat "... Uwe gereformeerde Christelike Lere metter tijt mochte voortgeplant ende verbreyt werden ..." (ooreenkomstig 'n VOC-formuliergebed, vgl. Godée Molsbergen 1968:50). Een van die eerste teologiese vrae wat deur hierdie formulering opgeroep word, is die vraag wat deur Van Riebeeck of dan deur die VOC met hierdie begrip "gereformeerde Christelike Lere" bedoel sou word. By verskeie geleenthede het teoloë deur die loop van eeue al gepoog om 'n antwoord op hierdie vraag te bied. 'n Ander vraagstuk egter, een wat ook van historiese en in hierdie geval van kerkhistoriese belang is, lê ietwat op 'n ander vlak, maar kan nie geïgnoreer word nie. Dit behels naamlik die vraag oor die hele spektrum van faktore — staatkundig, (kerk-)histories, tegnies (in terme van seevaartkundigheid), ekonomies, ensovoorts — wat die ruimte geskep het vir die VOC om hierdie projek van 'n verversingspos aan die *Kaap van Goeie Hoop* aan te pak en wat gevolglik as noodwendige voorvereistes vir Van Riebeeck se koms en die eventuele gepaardgaande "koms van die gereformeerde godsdiens" na die Kaap gegeld het. Veral die histories-staatkundige samehang direk voorafgaande aan 1652 kom hier onder die soeklig, omdat die *Corpus Christianum*-gedagte — hoewel nie meer so absoluut soos in die sestiende eeu nie — vanaf Roomse kant (dit wil sê Spaanse, Portugese, Franse en ook keiserlike perspektief gesien) 'n bepaalde raamwerk gebied het waarbinne

3 Omdat die *Zuider Zee* se water te vlak was vir skepe met vrag, het die skepe eers sonder vrag vanaf Amsterdam na Texel gevaar, waar die vrag opgelaai is alvorens hulle dan finaal op die seereis vertrek het (Sleigh 1980:39).

ook die “vryheid” of *privilegie* om die gereformeerde oortuigings uit te dra nie *per se* vanselfsprekend was nie.⁴ Watter gebeure het 1652 voorafgegaan? Watter daarvan het bloot agtergrondsbetekenis en watter daarvan móés — by nabaat betrag — gebeur om die pad so te sê vir die VOC en Van Riebeeck oop te maak, dit wil sê, sonder watter voorafgaande historiese gebeurtenisse sou die landing van die *Drommedaris*, die *Reijger* en die *Goede Hoop* menslik gesproke nie kon plaasvind nie? Of, kerkhistories gestel: watter historiese bakens is daar vóór 1652 waarsonder die uitbreiding van die “*gereformeerde Christelike Lere*” in daardie tydstep nie in dieselfde mate of omvang aan die Suidpunt van Afrika ’n aanvang sou kon neem nie? Is dit net die rol van die VOC (gestig in 1602) en die stranding van die Haerlem 45 jaar later wat as faktore vermelding en verdere ondersoek verdien, indien wel? Die meeste geskiedskrywings van die Suider-Afrikaanse kerkgeskiedenis is klaarblyklik hierdie mening toegedaan.⁵ Hoogstens die Tagtigjarige Oorlog word geag dalk ’n nota werd te wees, maar verder as ’n vlugtige bespreking van die VOC se handels-, seevaart- en godsdiensbeleid kom kerkhistorici in die weergawe en ontleding van die 1652-aankoms van die “gereformeerde” godsdiens aan die Kaap nouliks.⁶

Met bogenoemde vrae in gedagte word vervolgens aan enkele sentrale lyne aandag geskenk — lyne wat almal uiteindelik op die sesde April 1652 sou saamtrek.

4 Vgl. punt 2.4 hieronder.

5 Marais (1919:9) en veral Moorrees (1937:2-6) verwys in hooftrekke na VOC-bakens en -gebeure voorafgaande aan 1652; só ook Potgieter (1925:25 e.v.), Krüger (1957:26 e.v.), Jooste (1958:9-11), Du Toit (1970:142) en Van der Watt (1976:1 e.v.). Engelbrecht (1953:19 e.v.) gaan wel op die kerkgeskiedenis van die voorafgaande tydperk in, maar sy verwysing na Van Riebeeck se koms bevat geen bespreking van die aanleidende oorsake of die breë historiese agtergrond vir 1652 se gebeure nie.

6 In hulle bespreking van die aanleidende gebeure tot die koms van Van Riebeeck en die gepaardgaande vestiging van die gereformeerde godsdiens word die Tagtigjarige Oorlog of Stryd by name vermeld deur Hanekom (1952:5) en Vorster (1981:13). Van der Watt (1976:3) noem die Dertigjarige Oorlog, maar binne ’n ander konteks (met verwysing na die herkoms van sommige *Vryburgers*). Scholtz (1956:6) op sy beurt verwys wel na die afloop van die Tagtigjarige Oorlog, waardeur hy die *Vrede van Münster* veronderstel, sonder dat hy dit of 1648 egter by name noem. Van die literatuur wat ek in hierdie verband geraadpleeg het, kon ek net by D’Assonville (1992:198) die vermelding van die *Vrede van Münster* (1648) vind binne die konteks van die einde van die Tagtigjarige Oorlog en dié Vrede se betekenis vir die koms van die gereformeerde godsdiens na die Kaap in 1652.

2. “VAN OORLOG EN VREE”⁷

2.1 Die *Tagtigjarige Oorlog* (met die *Vrede Van Münster*) en die *Dertigjarige Oorlog* (met die *Vrede van Westfale*)

Op die *Tagtigjarige Oorlog* (maar ook loutering) wat hierdie stryd nie net vir die Nederlandse volk nie maar in die besonder vir die gereformeerde inwoners van die Lae Lande meegebring het, word hier nie ingegaan nie. Wat wel belangrik is, is om hierdie tagtigjarige onafhanklikheidsstryd van die Nederlanders teen die Spaanse en Roomse oorheersing te onderskei van die *Dertigjarige Oorlog* — op sy tyd die mees verwoestende oorlog in mensehugenis. Die *Dertigjarige Oorlog*, ’n hoogs gekompliseerde staatkundige en deels godsdienstig-gemotiveerde oorlog wat Europa oor ’n tydperk van drie dekades in die afgrond van hongersnood en bittere lyding ingetrek het, is finaal met die *Vrede van Westfale* beëindig. Die *Vrede van Münster* weer, wat op sy beurt vir die (sewe noordelike) State van die Nederlande (Lae Lande) hulle staatkundige onafhanklikheid ná die Tagtigjarige Vryheidsoorlog teen die (Roomse) Spaanse oorheersing gebring het, het binne ’n groter konteks deel uitgemaak van die *Vrede van Westfale*.

Hoewel die *Dertigjarige Oorlog* met die laaste drie dekades van die *Tagtigjarige Oorlog* saamgeval het, en hoewel beide hoofrolspelers van die *Tagtigjarige Oorlog* uiteraard ook betrokke was en belange gehad het by die *Dertigjarige Oorlog* (vgl. Hoppe 1998:13; Neuser 1999:4, 5), en hoewel die vredesamesprekings wat uitgeloop het op die einde van die *Tagtigjarige Oorlog* met die *Vrede van Münster* (wat streng gesproke deel vorm van die meer omvattende *Vrede van Westfale* waarmee die uitslag en vrede van die *Dertigjarige Oorlog* beseël is) beklank is, is daar groot verskille tussen beide “oorloë” — sowel in terme van hulle onderskeie kompleksiteit (waaronder oorlogspartye, -motiewe, oorlogsterrein, ens.) as ten opsigte van hulle omvang.

2.2 Die *Twaalfjarige Bestand*

Vroeëre pogings tot vrede gedurende die dekades van stryd tussen die Lae Lande en hulle Spaanse besetters het gemengde sukses gehad. Die belangrikste hiervan was *Het Twaalfjarig Bestand*. Hierdie wapenstilstand het, ná moeitevolle onderhandelinge waarin behalwe die “Staten” (soos die verskillende afsonderlike Lae Lande bekend gestaan het, die latere “provinsies”) en Spanje ook Frankryk en Engeland betrokke was, uiteindelik in 1609 (dus

⁷ Opskrif ontleen uit die titel van ’n gedenkboek deur die Algemeen Nederlandsch Verbond (vgl. Oudendijk 1948).

sewe jaar ná die ontstaan van die VOC) finaal tot stand gekom. Dit het tot 1621 (dus meer as twee jaar ná die begin van die *Dertigjarige Oorlog*) gestrek. Hier verdien veral die feit aandag dat die onderhandelinge vir vrede met die Spaanse gesantskap onder leiding van Spinola in 1608 tot 'n breuk gelei het, juis ten opsigte van die vraag oor die “vrije vaart” (deur die VOC) na Indië (Van der Mandere 1947:45,178). Vanuit sy meerderwaardige posisie

betoogden [Spanje], dat aan Engeland nog Frankrijk de vrije vaart op Indië was vergund; de Nederlanden zouden toch niet meer verlangden dan beide grote rijken was toegestaan! (Van der Mandere 1947:45.)

Met die aanvaarding van die Verdrag van die *Twaalfjarige Bestand* het die Nederlandse “Staten” wel ten opsigte van die vrye seevaart hulle sin gekry, maar sonder dat Indië by name genoem is (Van der Mandere 1947:67). Ná veertig jaar van oorlog sou daar dus nou vrede wees, al was dit net vir 'n beperkte tyd van twaalf jaar gewaarborg. Dít verklaar ook waarom die Nederlandse handel met Indië en spesifiek met Batavia — wat gedurende hierdie tyd deur Coen gestig is — kon opbloeï.

Weens verskillende redes het die *Bestand* in 1621 tot 'n einde gekom sonder dat dit hernu is. Eers in 1648 met die *Vrede van Münster*, sou die finale vrede ná taaie jarelange onderhandelinge volg. (Slegs die noordelike Nederlandse State het egter hulle vryheid verkry; vir die suidelike State van die Lae Lande het 1648 die finale skeiding van hulle volksgenote in die noorde beteken.)

2.3 Die *Vrede van Münster*

Die betekenis van die *Vrede van Münster* lê in die eerste plek op staatkundige vlak, deurdat dit die staatkundige onafhanklikheid van die State van die Nederlande (Lae Lande) ná die Tagtigjarige Vryheidsoorlog teen die (Roomse) Spaanse bekragtig en internasionaal gelegitimeer het. “Het tractaat van Munster bracht ons land die definitiewe erkenning als soevereine staat, ...” (Smit 1948:29).

Vir die Nederlande het die *Vrede van Münster* die Goue Eeu in terme van hulle handels- en ekonomiese uitbreiding en die opbloeï van die kunste, letterkunde en wetenskapsbeoefening ingelui. Daarby het die *Vrede van Münster* binne die verband van die *Westfaalse Vrede* bepaalde godsdienstige implikasies binne die destydse wêreld tot sover as die Verre Ooste gehad.⁸

8 Thom (1965:19):

By die vrede van Münster in 1648 ... het die Republiek van die Verenigde Nederlande, vry op sowel godsdienstige as staatkundige gebied, algemene erkenning verwerf.

Trouens, s6 belangrik word die *Vrede van Miiuster* in die Nederlandse geskiedskrywing geag dat die jaar 1648 in 'n standaardwerk soos die *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* deur Groen van Prinsterer getipeer is as die beginpunt van die opbloeiende era (Groen van Prinsterer 1928:276).⁹ Ook in die Nederlandse kerkgeskiedskrywing vorm 1648 'n keerpunt (vgl. bv. De Graaf 1948:95; Landwehr 1924:200 e.v.).

Wanneer die vredesbepalinge van Miiuster van nader bekyk word, is dit belangrik om dit binne die groter samehang met die *Twaalfjarige Bestand* (1609-1621) te sien.

Een groot aantal artikelen uit het bestandstractaat van 1609 en een aanvullende overeenkomst van 1610 zijn [immers] nagenoeg letterlijk overgenomen, behoudens de wijzigingen, welke het verschil tussen een vrede en een bestand nu eenmaal onvermijdelijk meebracht (Smit 1948:25).¹⁰

9

De Munstersche Vrede was het einde van den tachtigjarigen krijg, waarna spoedig een bijna zestigjarig oorlogvoering begon. Schitterend tijdperk, door de ontwikkeling van strijdkrachten ter zee en land; door den roem onzer staatslieden en krijgshelden; door veelbetekenenden invloed op de europeesche diplomatie; door de onwrikbaarheid en de volharding waarmee het Gemeenebest, hereenigd met Oranje, eers de zamenspanning van machtige vijanden weêrstonde, daarna tegen de buitensporige heerszucht van Frankrijk een voormuur, niet enkel ter eigen bescherming, opgerigt heeft. [...] Door zeevaart, volkplantingen en wereldhandel, bijna met alle landen in betrekking, had zij belang bij de veiligheid der zeeën en bij elke gebeurtenis die het onderling der Volken betrof (Groen van Prinsterer 1928:276).

Wanneer Smit (1948:29) op sy beurt die resultaat van die *Vrede van Miiuster* soos volg uitdruk, werp dit inderdaad ook lig op 1652 (en nie net op die eerste Britse Besetting wat aan die einde van die agtiende eeu sou volg nie):

Bij het verdrag van Munster heeft Nederland zich een blijvende plaats in het Europese staatsbestel weten te verzekeren. Tot aan de Franse revolutie toe is dit verdrag de basis gebleven voor Nederland's betrekkingen tussen de mogendheden, ... En wat deur die Nederlandse geskiedskrywing op Europa betrek word, het in hierdie geval ook vir die Suider-Afrikaanse geskiedenis, kerkgeskiedenis ingesluit, bepaalde betekenis.

10 Smit (1948:25) gaan verder:

Afgezien van enkele nieuwe clausules, door de gebeurtenissen na het bestand noodzakelijk geworden, verschilt het tractaat van Munster niet wezenlijk van de tractaten van 9 April 1609 en 7 Januari 1610. Dit vindt hierin zijn verklaring, dat de belangen van weerszijden

Die artikel wat direk op die seevaart na Indië betrekking het, is veral *Artikel V* (Tractaat van Vrede 1948[1648]:34, 35):

De navigatie en de trafique op de Oost- en Westindiën, sullen worden gemaintineert, volgens en in conformité van de Octroyen daar toe albereids gegeeuen, of nog te geeuen, en tot versekertheid van dien, sal strekken het jeegenwoordige Tractaat, en de Ratificatie ten weederzyden daar op uit te brengen: En sullen onder het voornoemde Tractaat begreepen worden alle Potentaaten, Natien en Volkeren, waar meede de voornoemde Heeren Staaten, of die van de Oost- en Westindiesche Compagnien van haarent weegen binnen de Limiten van haar Octroy in vrundschap en alliantie staan [...] En sullen de Bewindhebberen, soo van de Oost- als Westindische Compagnie der geunieerde Provincien, als ook de Ministers, hooge als laage Officiers, Soldaaten en Bootsgezellen in actueelen dienst van de een of de ander der voorschreeve twee Compagnien weesende, of geweest zynde, als ook die uit der selver respectieve diensten, soo hier te Lande, als in het District der opgemelde Compagnien alsnog continueeren, en na deesen nog geëmployeert mogten werden, vry en onbekommert zijn in alle de Landen, staande onder de gehoorsaamheid van den Koning van Spanje in Europa, sullen moogen reisen, handelen en wandelen, als alle de andere Ingezeeten van de Landen van de voornoemde Heeren Staaten. Voorts is besprooken en gestipuleert, dat de Spanjaarden sullen blyven by haare Vaarten in soodaniger voegen, als sy deselve in Oostindiën alsnog hebben, sonder hun verder te moogen extendeeren; [...].¹¹

Ook *Artikel VI* se bepalings is sodanig dat dit vir die VOC vrye vaart na die Ooste verseker; hierdie vaart impliseer uiteraard die vaart om die Kaap van Goeie Hoop. Boonop bied *Artikel VI* die nodige versekering dat Nederland met geen vyandelikhede van Spanje sou hoef te reken, al sou Nederland 'n verversingspos en eventueel 'n kolonie aan die Kaap tot stand bring.

In die Vredesverdrag van Münster is dus, in navolging van die ooreenkoms(-te) van die *Twaalfjarige Bestand*, formeel geratificeer dat Spanje van hulle monopolie op die skeepvaart na Oos- en Wes-Indië afstand gedoen het, nadat Portugal vroeër al sy leiersposisie op die wêreldoseane ingeboet het. Dit impliseer dat die sterk, onbuigbare posisie wat die Nederlandse onderhandelaars in 1608 ten opsigte van vrye seevaart na Indië ingeneem het, toe daar met die oog op die *Twaalfjarige Bestand* samesprekings met Spanje

dezelfde waren gebleuen en dat, al waren de eisen der Republiek op sommige punten ook groter geworden, men toch in hoofzaak kon volstaan de bij het bestand voorlopig verkregen resultaten definitief vast te leggen.

11 Die Verdrag van Münster is oorspronklik in Nederlands en Frans opgestel (vgl. Smit 1948:30, voetnoot).

gevoer is, byna 'n halfeeu vóór Van Riebeeck se koms alreeds die raamwerk geskep het waarsonder 1652 se projek aan die *Kaap van Goeie Hoop* menslik gesproke nie sou realiseer nie.¹² Teologies beteken dit dat God se beskikking in die koms van juis die gereformeerde godsdiens na Suider-Afrika (en in daardie stadium nie bv. die Roomse nie) wyer raakgesien moet word as wat tot dusver die geval was.

2.4 Godsdienstige implikasies van die *Vrede van Westfale*

Met die *Vrede van Augsburg* (1555) is benewens die Roomse godsdiensoor-tuiging vir die eerste maal erkenning verleen aan die Lutherse belydenis en oortuiging. Die Gereformeerde belydenis (bepaald in navolging van die Calvinistiese, Geneefse begrip van die geloof) het egter nog uitgesluit ge-bly. Die *Westfaalse Vrede* sou 'n ingrypende wysiging op hierdie *status quo* teweegbring. As een van die primêre bepalings van die *Vrede van Westfale* (1648) is die *Gereformeerde* rigting nou as derde moontlikheid naas die *Roomse* en *Lutberse* erken (Swart & Zietsman 1976:262; Hauschild 1999:431, 585).

In die geskiedskrywing van die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis behoort die reikwydte van hierdie uitbreiding om ook die *Gereformeerde* konfessie/ geloofsoortuiging naas die *Roomse* en *Lutberse* te erken nog deegliker onder-soek te word.

3. DIE “GENERALE VEREENIGHDE NEDER-LANTSCHEN G'OCSTROOIJERDE OOSTINDISCHE COMPAGNIE” (V.O.C.)

Toe Jan van Riebeeck op 6 en 7 April 1652 met die *Drommedaris*, *Reijger* en *Goede Hoop* in Tafelbaai land (Böeseke 1965:42), toe “stond de VOC ... in het toppunt harer macht” (Oudendijk 1948:106),¹³ op die punt van die grootste bloei (Bosscher 1979:47).¹⁴ Die direkte verband tussen hierdie “most noted-

12 Vroeër het die Spanjaarde die toon aangegee in die handel met die Ooste — vgl. Sleigh (1980:5).

13 Ook in die Nederlandse geskiedskrywing neem hierdie gebeurtenis 'n belang-rike plek in en word daar selfs van 'n “volksplanting” gepraat. Oudendijk (1948:106) haal in hierdie verband vir S. Kalff aan:

Tot ver buiten den Archipel had Nederland in de Gouden Eeuw zijn commercieelen invloed uitgebreid; van de Kaap de Goede Hoop, waar Jan van Riebeeck in 1652 een volksplanting vestigde, tot Mekka aan de Roode Zee, [...], tot Gamron in Perzië en Surat in Hindostan.

14 Bosscher (1979:47):

est company in the universe" (Sleigh 1980:5) en die aanvang van die Suider-Afrikaanse gereformeerde Protestantisme sedert 1652 is al in verskillende studies behandel (bv. Moorrees 1937; Jooste 1946; Odendaal 1957).

Wat in hierdie opsig wel opnuut uitgelig kan word, is dat die VOC — ofskoon in die eerste en laaste plek 'n tipiese maatskappy met winsbejag — 'n bepaalde godsdienstige (ondersteunings-)rol vervul het. Dit val buite die bestek van hierdie onderwerp om ondersoek in te stel na die verhouding waarin die primêre ekonomiese motiewe van die VOC met die godsdienstige en missiologiese aktiwiteite van die VOC gestaan het.¹⁵ Tog duik verwysings na 'n bepaalde missiologiese roepingsbewustheid wat by die Nederlande en by die VOC teenwoordig was deur die loop van die jare (bv. 1617, 1622) in VOC-dokumente op (vgl. Moorrees 1937:2 e.v.; Böeseken 1965:38). Direk met betrekking tot die voordele van 'n verversingspos aan die Kaap het Janszen en Proot in hulle betoog ten gunste daarvan ook op die sendingmoontlikhede, "de voortplantinge onser gereformeerde Christelike religie" (vgl. Moorrees 1937:5) onder die inheemse bevolking gewys.

4. DIE "GEREFORMEERDE CHRISTELIKE LEER"

Wanneer Jan van Riebeeck met die oog op die aanstaande werksaamhede aan die Kaap reeds in Desember 1651 in sy gebed die formulering "gereformeerde Christelike Lere" gebruik, doen hy dit binne 'n bepaalde geesteklimaat en teen 'n spesifieke agtergrond — al is dit so dat "die outeursreg hiervan aan die HERE XVII toekom" (Godée Molsbergen 1968:50). Die mees direkte faktor wat histories-gesproke van deurslaggewende godsdienstige betekenis in die Nederlande van 1651/52 was, is die *Sinode van Dordrecht* (1618/19) wat skaars drie dekades vantevore plaasgevind het (vgl. D'Assonville 1992:198).

De meeste deskundigen nemen aan dat het hoogtepunt van de bloei van de VOC viel tijdens de ambtsperiode van Gouverneur-Generaal Joan Maetsuyker (1653-1678).

- 15 Ofskoon eers later as 1652, is ook die VOC se politiek rakende die *vryburgers* hier ter sprake. In hierdie verband merk Schutte byvoorbeeld op dat die "vernaamste beweegredes" binne en buite VOC-kringe vir die bevordering van "kolonisasie van nie-Europese gebiede deur Europese setlaars" in die sewentiende eeu was "om aan Nederlanders 'n bestaan te verskaf en die Nederlandse invloed op ekonomiese, politieke en *godsdienstige* gebied uit te brei" (1988:192; beklemtoning — VE d'A).

Kyk 'n mens na die invloed en uitwerking van die *Dordtse Sinode*, kan dit op verskillende vlakke beoordeel word. Dit sou eensydig wees om die betekenis van *Dordt* te verskraal tot slegs vroeë rondom die *heil* of *saligheid* van die mens en die *uitverkiesing* deur God, ofskoon hierdie kwessie vóór en tydens die Sinode in die brandpunt gestaan het. Ook in ander opsigte was *Dordt* vir die eeue wat sou kom rigtinggewend. Krüger (1957:17) wys onder meer op die volgende aspekte van gereformeerde-wees wat opnuut deur die Sinode uitgelig en beklemtoon is:

- Die bedienaars van die Woord moet die suiwer leer volgens Gods Woord handhaaf en verdedig en die drie Belydenisskrifte (*Formuliere van Enigheid*) met hulle handtekening onderteken;
- die heilige sakramente moet volgens Gods Woord bedien word, “in openbare versamelinghe, wanneer Gods Woord gepredik word [...]”.

Twee ander sake wat deurdringende aandag op die Sinode geniet het, is ener syds die katekisasie en die kategismusprediking (vgl. Kaayan s.a.:94-97) en aan die ander kant die kwessie van 'n Nederlandse Bybelvertaling. Saam met die buitelandse advies is die belangrikheid van kategismusprediking tydens die tweede diens op Sondag beklemtoon. Katekisasie as sodanig is as uiters belangrik geag. Teen hierdie agtergrond kan 'n mens aflei dat Van Riebeeck (gebore in 1619, die jaar waarin die Sinode van Dordrecht afgesluit is) en sy mede-amptenare in die direkte nadraai van die Dordtse Sinode binne hierdie “gereformeerde klimaat” kategeties geskool moes gewees het. Veral die nadruk wat deur die Sinode op die kategetiese gelê is, moes waarskynlik tot 'n “bevatlikheid” van die gereformeerde belydenis bygedra het. Daarby kom die feit dat die Dordtse Leerreëls op die Sinode aanvaar is as gereformeerde uitdrukking van alle eer wat aan God gegee word ten opsigte van die soewereine genade wat Hy skenk — die verwerping dus van die semi-Pelagianistiese aanvaarding van die *vrye wil* van die mens. Boonop is hierdie Leerreëls saam met die Nederlandse Geloofsbelydenis en die Heidelbergse Kategismus as belydenisgrondslag van die gereformeerde Kerke in die Nederlande aanvaar as die *Drie Formuliere van Enigheid*. Intussen het die Nederlandse Statevertaling, waarop die Dordtse Sinode besluit het, in 1637 verskyn. Dit is met hierdie Bybelvertaling¹⁶ en hierdie Belydenisskrifte wat Van Riebeeck in die Kaap aangekom het; hy kon nouliks iets anders in gedagte gehad het in sy gebed wanneer hy van die “gereformeerde christelike leer” melding gemaak het.

16 Sleight (1980:5) sê hiervan: “The State Bible has been called ‘the backbone of Dutch Society’”.

5. SLOT

In die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing het die perspektiewe wat Europese gebeure en invloede op Suider-Afrika tot en met 1652 bied, tradisioneel 'n sprong gemaak vanaf die Portugese ontdekkings aan die einde van die vyftiende eeu tot by Van Riebeeck se koms na die Kaap in die helfte van die sewentiende eeu. In teenstelling met die VOC, wat (heeltal tereg) ook gewoonlik vermeld is — al is dit net in 'n subparagraaf — is die *Westfaalse Vrede* en die gebeure van 1648 in Münster eerder as Europese geskiedenis beskou as dat dit 'n eie staanplek in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing ontvang het. By die kerkgeskiedenis is die situasie soortgelyk.

Historiografies kan daar nie reg laat geskied word aan die koms van Van Riebeeck en die Nederlanders met hulle gereformeerde godsdienstige oortuigings na die *Kaap van Goeie Hoop* in 1652 nie sonder om pertinent rekening te hou met die wyse waarop onder meer die *Twaalfjarige Bestand* (1609-1621) en die *Vrede van Münster* (1648) meegewerk het om die nodige raamwerk te skep waarbinne dit hoegenaamd moontlik sou wees. Ook die implikasies van die erkenning van die Gereformeerde belydenis deur die Westfaalse Vrede kan nie maar goedsikks buite rekening gelaat word nie, terwyl dit só ingrypend van betekenis vir die Europese ontwikkeling ná 1648 was (hoewel nie noodwendig ten goede vir die voortgang van die Reformasie nie).¹⁷

Die geskiedenis van die gereformeerde godsdiens in Suider-Afrika het nie net meer wortels as wat blyk uit die kerkgeskiedskrywing nie — maar sommige daarvan lê ook heelwat verder terug ...

17 Die *Vrede van Westfale* van 1648 het, by die verligting van al die verskriklike nood en lyding wat dit as die beëindiging van die *Dertigjarige Oorlog* in Europa beteken het, ongelukkig ook die einde van die stryd om die Bybelse waarheid en *de facto* dus die einde van die voortgang van die Reformasie op Europese bodem beteken. Balke (1992:246) praat van “[het] verraad van de vrede van Munster” wat vir die Boheemse Broeders nie net “grenzeloze teleurstelling” nie, maar ook “een nationale ramp” beteken het.

BIBLIOGRAFIE

- BALKE W
1992. *Omgang met de Reformatoreen*. Kampen: De Groot Goudriaan.
- BÖESEKEN A J
1965². Jan van Riebeeck en sy stigtingswerk, 1652-1662. In: Van der Walt, A.J.H., Wiid, J.A., & Geyer, A.L., (reds.), verwerk en bygewerk deur Kruger, D.W., *Geskiedenis van Suid-Afrika*, 34-58. Kaapstad: Nasou.
- BOSSCHER P M
1979. *Een nuchter volk en de zee: beeldverhaal van de Nederlandse zeegechiedenis*. Amsterdam: De Boer Maritiem.
- D'ASSONVILLE V E SR
1992. *Gids vir die kerkgeskiedenis*. Potchefstroom: Marnix.
- DE GRAAF S
1948. *Hoofallijnen in de Kerkgeschiedenis*. Kampen: Kok.
- DU TOIT S
1970. *Handleiding vir die studie van die Kerkgeskiedenis*. Potchefstroom: Pro Rege.
- ENGELBRECHT S P
1953³. *Geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika*. Kaapstad: H.A.U.M.
- GODÉE MOLSBERGEN E C
1968. *Jan van Riebeeck en sy tyd*. Uit Nederlands vertaal deur B. Liebenberg. Pretoria: J.L. van Schaik.
- GROEN VAN PRINSTERER G
1928[1841]³. *Handboek der geschiedenis van het Vaderland*. Baarn: Koning's Uitgeverij.
- HANEKOM T N
1952. Ons Nederlandse Moederkerk. In: Hanekom, T.N., *Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk: Gedenkboek by ons Derde Eeufees 1952*, 1-23. Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers.
- HAUSCHILD W-D
1999. *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte, Bd. 2: Reformation und Neuzeit*. Gütersloh: Chr. Kaiser.
- HOPPE K
1998. Krisen und Konflikte im Vorfeld des 30jährigen Krieges. In: Galen, H., (Hrsg.), *30jähriger Krieg, Münster und der Westfälische Frieden, Bd. 1: Krieg*. Münster: Stadtmuseum Münster.

D'Assonville

Die Vrede van Münster/Westfale

JOOSTE J P

1946. *Die verbouding tussen kerk en staat aan die Kaap tot die helfte van die 19e eeu.* Bloemfontein: SACUM.

1958. *Die geskiedenis van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1859-1959.* Potchefstroom: GKSA.

KAAYAN H

[s.a.] *De Grootte Synode van Dordrecht in 1618-1619.* Amsterdam: De Standaard.

KRÜGER B R

1957. *Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika.* Pretoria: V & R Drukkery.

LANDWEHR J H

1924 [1910]. *Beknopt leerboek der Kerkgeschiedenis.* Kampen: Kok.

MARAIS J I

1919. *Geskiedenis der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika, tot op de Grote Trek.* Stellenbosch: Het Administratie-Bureau.

MOORREES A

1937. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1652-1873.* Kaapstad: S.A. Bybelvereniging.

NEUSER W H

1999. *Ostbevern und die Friedensverhandlungen von Münster und Osnabrück: Die Suche nach geeigneten Tagungsorten entlang der Bever im Jahr 1644.* Ostbevern: Kulturforum Ostbevern.

ODENDAAL B J

1957. *Die kerklike betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland (1652-1952).* Franeker: Wever.

OUDENDIJK JK

1948. De Oost-Indische Compagnie. In: *Algemeen Nederlandsch Verbond. Van oorlog en vree: Gedenkboek voor den Vrede van Munster 1648-1948*, 105-108. Assen: Born.

POTGIETER F J M

1952. Ons Kerk in Kaapland. In: Hanekom, T.N., *Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk: Gedenkboek by ons Derde Eeufees* 1952, 24-90. Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers.

SCHOLTZ G D

1956. *Die geskiedenis van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika 1842-1885.* Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers.

SCHUTTE G

1988. Kompanjie en koloniste aan die Kaap. In: Giliomee, H., & Elphick, R., (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1820*, 185-225. Kaapstad: Maskew Miller Longman.

SLEIGH D

1980. *Jan Compagnie: the world of the Dutch East India Company*. Cape Town: Tafelberg.

SMIT C

1948. *Het Vredesverdrag van Munster: 30 Januari 1648*. Leiden: Brill.

SWART M J & ZIETSMAN P H

1976. *Die Westerse ontplooiing: grepe uit die algemene geskiedenis tot 1650*. Stellenbosch: Universiteits-Uitgewers.

THOM H B

1965. Die opkoms van die Nederlandse handel. In: Van der Walt, A.J.H., Wiid, J.A., & Geyer, A.L., (reds.), verwerk en bygewerk deur Kruger, D.W., *Geskiedenis van Suid-Afrika*, 15-33. Kaapstad: Nasou.

TRACTAAT VAN VREDE

1948[1648]. In: Smit, C., *Het Vredesverdrag van Munster: 30 Januari 1648*, 30-60. Leiden: Brill.

VAN DER MANDERE H C G J

1947. *Het 12-jarig Bestand en de Vrede van Munster*. Assen: Uitgeverij Born.

VAN DER WATT P B

1976. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1652-1824*. Pretoria: N.G. Kerkboekhandel.

VORSTER J D

1981[1956]. *Die kerkregtelike ontwikkeling van die Kaapse Kerk onder die Kompanjie 1652-1795*. Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers.

VREDESVERDRAG VAN MÜNSTER

kyk TRACTAAT VAN VREDE.

Trefwoorde

Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis

Vrede van Münster

Vrede van Westfale

Gereformeerde godsdienst

Kaap van Goeie Hoop

Keywords

South African Church History

Peace of Münster

Peace of Westphalia

Reformed religion

Cape of Good Hope